

Boomgaarden voor autochtoon zaad

Slechts een heel beperkt aantal van onze bomen en struiken zijn autochtoon, zo leert ons de inventaris van autochtone bomen en struiken. Door bij nieuwe aanplantingen gebruik te maken van autochtoon plantgoed, voorkomen we de verdere achteruitgang van onze autochtone relictten en hun genetische informatie. Oogst van autochtoon zaad is hiervoor onontbeerlijk. Om dit efficiënt te laten verlopen, legt het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek (INBO) in samenwerking met het Agentschap voor Natuur en Bos (ANB) en enkele Regionale Landschappen (RL) sinds 2003 autochtone zaadboomgaarden aan, ook autochtone zaadtuinen genoemd.

We kweken al lang bomen en struiken

Mogelijks betrokken de middeleeuwen al plantsoen uit boomkwekerijen. In elk geval duiken boomkwekerijen vanaf de late Middeleeuwen op in historische bronnen. Vanaf de zeventiende eeuw behoren naast fruitbomen ook inheemse bosbomen, zoals eik, es en olm, tot het gedocumenteerde assortiment. In de achttiende en negentiende eeuw verschijnen onder andere lork en Amerikaanse eik of dus de eerste exoten ten tonele. Daar waar de grote heideontginningen van de negentiende eeuw vooral met naaldhout werden ingevuld, zien we in de tweede helft van de twintigste eeuw het belang van inheemse bosbomen in aanplantingen weer stijgen. Ondanks deze op het eerste zicht positieve evolutie stellen we vast dat vooral na 1950 het zaad voor de bosboomkwekerij steeds meer uit het buitenland komt. De kost van lokale zaadoogst weegt steeds zwaarder door, zodat de lageloonlanden grotere leveranciers worden. Meidoornzaad kwam bijvoorbeeld meer en meer uit Hongarije of Italië.

Waar komt het zaad nu vandaan?

In Vlaanderen worden helaas nog steeds grote hoeveelheden niet autochtoon plantsoen van inheemse soorten aangeplant. Sinds de invoering van een Europese richtlijn in 2003 is het verhandelen van plantmateriaal in de bossector sterker gereguleerd om de kwaliteit ervan

KRISTINE VANDER Mijnsbrugge (INBO & ANB)

te garanderen. Van een hele rist bosboomsoorten mag enkel gecertificeerd zaad, dat van erkende bronnen afkomstig is, verhandeld en gekweekt worden. Omdat er in Vlaanderen voor bepaalde soorten weinig of geen erkende zaadbronnen zijn, zoals voor zomer- en winterlinde of trilpopulier, kunnen kwekerijen niet anders dan buitenlands gecertificeerd zaad aankopen. Voor struiksoorten is deze certificering optioneel, dus niet verplicht. Doordat voor deze het goedkoopste zaad vaak in verre Europese uithoeken te vinden is, komt heel wat niet-autochtoon plantgoed van struiken op de markt. Verschillende subsidiekanalen bevorderen, ongetwijfeld met de juiste bedoeling de aanplant van inheemse struiksoorten, bijvoorbeeld in mantelzomen van bossen. Maar het gebrek aan sluitende wetgeving voor struiksoorten heeft als negatief neveneffect dat subsidies worden voorzien voor aanplanten met niet-autochtoon plantsoen.

Geïventariseerde locaties als zaadbron

Sinds de jaren 1990 groeit de bewustwording dat we onze autochtone genenbronnen dienen te valoriseren. Ze zijn immers heel zeldzaam geworden en de genetische diversiteit dreigt verder verloren te gaan tussen niet-autochtone aanplanten die mogelijks minder aangepast

Officiële categorieën van autochtoon plantsoen

De wetgever voorziet verschillende categorieën van officieel erkend bosbouwkundig plantsoen. Alle plantsoen afkomstig van autochtone zaadboomgaarden en de meeste geïventariseerde locaties die officieel erkend zijn als zaadbron valt onder de categorie 'van bekende origine'. Van bekende origine wil enkel zeggen dat geweten is waar het zaad vandaan komt, het zegt echter niets over economische kwaliteit. Slechts enkele erkende geïventariseerde locaties met zwarte elzen behoren tot de categorie 'geselecteerd' (of dus met een hoge economische kwaliteit), omdat de autochtone zwarte elzen gezonde bomen zijn met relatief rechte stammen, geschikt voor houtproductie. Er bestaan ook nog andere categorieën van plantsoen, maar die zijn niet van tel voor autochtone herkomsten.

zijn aan de lokale groeiomstandigheden. Gelukkig zijn er de steeds talrijker wordende initiatieven, vooral bij het ANB en in de schoot van de Regionale Landschappen, voor oogst van autochtoon zaad op geïnventariseerde maar niet erkende (zie kader 'Officiële categorieën van autochtoon plantsoen') plekken en de opkweek ervan voor eigen projecten in bos en landschap. Het plantsoen is dus niet bedoeld voor de commerciële markt. Boswachters en -arbeiders van het ANB oogsten zaad dat grotendeels opgekweekt wordt in de twee ANB-kwekerijen in Koekelare en Brasschaat (Fig. 1). Regionale Landschappen en de Vlaamse Landmaatschappij (VLM) laten het zaad opkweken in privé-kwekerijen onder contractteelt.

Erkenning en certificering

Privé-kwekers en zaadhandelaars (slechts één in Vlaanderen) kunnen zaden plukken of rapen op 56 geïnventariseerde locaties (voor twaalf soorten) die officieel erkend zijn als zaadbron voor autochtoon plantsoen (zie lijst aanbevolen herkomsten op www.inbo.be). Het hieruit opgekweekte plantsoen krijgt een herkomstcertificaat na controle door de bevoegde dienst (Productkwaliteitsbeheer van de Afdeling Landbouw en Visserij). Dit gecertificeerde plantsoen komt op de markt en is beschikbaar voor een breed publiek. Het huidige aantal erkende locaties is evenwel nog steeds te beperkt voor een vlotte bevoorrading van de markt. Weinig locaties komen in aanmerking voor erkenning, gezien de strenge criteria. Een van de moeilijkere voorwaarden is de aanwezigheid van dertig zaaddragende individuen van een bepaalde soort en meestal halen de locaties dat niet. Ondertussen lanceerden enkele Limburgse Regionale Landschappen het label 'Plant van Hier' met als doel autochtoon plantsoen bij een breder publiek kenbaar te maken (zie middenkatern). Dit label kan ook plantsoen betreffen, onder welbepaalde voorwaarden, waarvan het zaad op geïnventariseerde doch niet erkende locaties geogst is.

Zaadboomgaarden voor efficiënte oogst

De ervaring leert dat zaadoogst op geïnventariseerde locaties arbeidsintensief is en dus economisch niet rendabel. Bovendien levert het niet altijd de gewenste hoeveelheid zaad op. Efficiënter is het oogsten in speciaal hiervoor aangeplante zaadboomgaarden. Het INBO legde in samenwerking met het ANB en sommige Regionale Landschappen inmiddels 84 boomgaarden aan (circa 12.000 planten). Dit voor 25 soorten (zie kader 'De soorten die voorkomen in de zaadboomgaarden'), op 25 plaatsen verspreid over Vlaanderen (een overzicht van de zaadboomgaarden vind je op www.inbo.be). Samen bedekken ze een twintigtal hectare (Fig. 2). In 2007 werd voor het eerst zaad geogst op enkele zaadboomgaarden van struiksoorten (onder andere rode

Figuur 1: De oogst van zaden op de geïnventariseerde locaties is arbeidsintensief en economisch onrendabel. Zaadboomgaarden moeten zorgen voor een efficiëntere manier van productie.
© Kristine Vander Mijnsbrugge

kornoelje in de Kriephoek te Semmerzake voor herkomstgebied Brabants District West). Als de boomgaarden zaad beginnen te produceren worden ze officieel erkend als zaadbron en zet het INBO ze op de 'lijst van aanbevolen herkomsten'. Aanbevolen herkomsten worden door het Vlaamse bosbeleid gepromoot via extra subsidie bij (her)bebossing.

De soorten die voorkomen in de zaadboomgaarden:

Zoete kers, bosroos, eenstijlige meidoorn, Europese vogelkers, fladderiep, gewone es, Gelderse roos, haagbeuk, hazelaar, hondsroos, kroospruim, mispel, rode kornoelje, schietwilg, sleedoorn, sporkehout, trilpopulier, veldesdoorn, wilde appel, wilde kardinaalsmuts, wilde lijsterbes, wintereik, winterlinde, zomereik en zomerlinde. In de pijplijn zitten bijkomend jeneverbes, tweestijlige meidoorn, gele kornoelje en zwarte els.

Figuur 2: Zaadboomgaard van lijsterbes in Dranouter.
© Stefaan Moreels

Herkomstgebieden

De Europese richtlijn van 2003 over het verhandelen van bosbouwkundig teeltmateriaal (bosplantsoen) verplicht de lidstaten herkomstgebieden af te bakenen. In theorie zijn binnen deze gebieden de ecologische groeiomstandigheden gelijk en heeft het transport van plantmateriaal erbinnen geen negatieve gevolgen. Op basis van bodem en klimaat werd Vlaanderen opgedeeld in vijf herkomstgebieden (Fig. 3). Het herkomstgebied Vlaamse Zandstreek heeft twee deelgebieden (kust en polders). Brabants district Oost, - West en Laag Maasplateau lopen door in Wallonië. Momenteel zijn landsgrenzen ook herkomstgebiedsgrenzen. Europees onderzoek is hier wenselijk om uit te klaren hoe ver herkomstgebieden over de grenzen heen doorlopen (zie kader: 'Herkomstgebieden: te groot of te klein?').

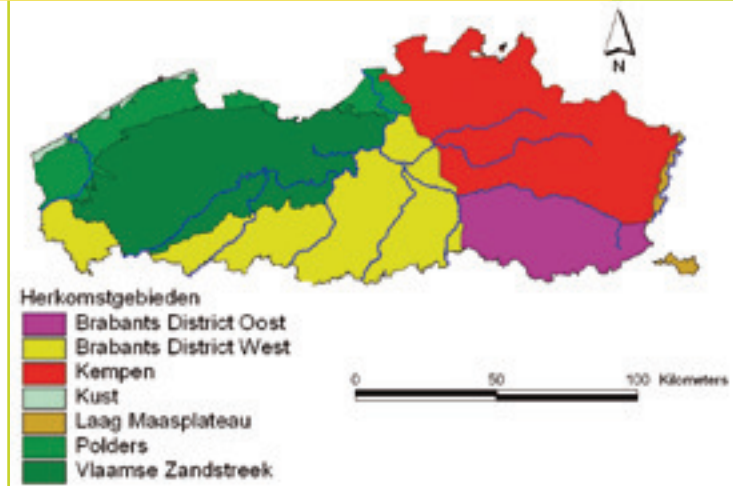
Herkomstgebieden: te groot of te klein?

Voor de meeste soorten wordt de indeling van Vlaanderen in vijf herkomstgebieden momenteel gerespecteerd. Bij enkele soorten is dit niet het geval. Uit onderzoek bleek dat populaties haagbeuk uit verschillende herkomstgebieden heel weinig genetische differentiatie vertonen waardoor Vlaanderen voor die soort als één herkomstgebied geldt. Andere boomsoorten volgen de opdeling in vijf herkomstgebieden niet omdat de autochtone relictten in de afzonderlijke herkomstgebieden te zeldzaam en te klein zijn, zodat er geen andere keuze overblijft dan het weinige wat ons nog rest uit heel Vlaanderen bij elkaar te brengen. Dit is zo voor zomer- en winterlinde, trilpopulier, zoete kers, wilde appel en fladderiep.

Iedere Europese lidstaat bakende herkomstgebieden af op basis van soms uiteenlopende criteria. De grootte van de herkomstgebieden blijkt bovendien recht evenredig te zijn met de grootte van de landen. Bijgevolg rijst de vraag of Vlaanderen niet een te kleine afbakening aanhoudt. Lokale aanpassing bij autochtone populaties zal verder worden onderzocht en mogelijks een nieuwe, grotere afbakening als gevolg hebben. Dit kan een herschikking van de zaadboomgaarden in Vlaanderen betekenen.

Problemen met vermeerdering

Zaadboomgaarden zijn opgebouwd uit vermeerderde autochtone moederplanten. Om ongewenste bestuiving door mogelijk niet autochtone vaderplanten in de omgeving te vermijden geven we de voorkeur aan vegetatief vermeerderde planten, in eerste instantie via stek. Wanneer stekken niet lukt, enten we (zie kader 'Opbouw van zaadboomgaarden'). In de regel is dit op een onderstam (zetstam) van dezelfde wilde soort (eik en gewone es). Bij wilde fruitsoorten maakten we gebruik van specifieke onderstammen uit de gangbare fruitteelt die vruchtproductie stimuleren (wilde appel en zoete kers).

Figuur 3: De herkomstgebieden van Vlaanderen.

Voor hazelaar hebben we naast de moeizame stek ook een boomgaard geplant met enten op *Corylus colurna*, de boomhazelaar. De struiken zullen een enkele stam vormen zoals de boomhazelaar, zodat meer energie naar notenproductie gaat dan naar scheutvorming onderaan de stam. Enkel voor de lastig te stekken eenstijlige meidoorn hebben we bij grote uitzondering met zaailingen gewerkt, om voor deze prioritaire soort toch snel boomgaarden te bekomen.

Opbouw van zaadboomgaarden

- De bomen of struiken staan in wijd plantverband zodat de kruinen veel zonlicht ontvangen voor uitbundige bloei en vruchtvorming (Fig. 4).
- Voorkeur is gegeven aan vegetatieve vermeerdering van de autochtone moederbomen of -struiken op geïnventariseerde locaties (dit wil zeggen exacte genetische kopieën) omdat bij zaailingen slechts 50% zekerheid bestaat over de genetische afstamming (bestuivende vaderplant onbekend).
- Een boomgaard is representatief voor de autochtone populaties in een bepaald herkomstgebied. We kiezen minimaal vijf geïnventariseerde locaties verspreid binnen één herkomstgebied. Per locatie vermeerderen we maximaal tien moederplanten, als het kan via stek en anders via ent. We bezoeken merendeels meer locaties en vermeerderen minder moederplanten per locatie.
- We planten per moederplant maximaal vier kopieën in de boomgaard. Standaard bestaat deze dus uit 5 locaties x 10 moederplanten x 4 kopieën = 200 planten.
- Elke boomgaard proberen we op twee verschillende plaatsen aan te planten, soms zelfs op drie.
- In de onmiddellijke omgeving van de boomgaard mogen geen niet-autochtone planten groeien (voor dezelfde soorten die in de boomgaard staan) om ongewenste kruisbestuiving te beperken. Een handige vuistregel is ongeveer 1 km bufferzone. Perfect geïsoleerde plekken zijn er in Vlaanderen helaas niet.

Soortzuiverheid

Heel wat verwante inheemse soorten hybridiseren spontaan. Voor deze soorten geldt dan ook het principe dat de verhouding tussen soort en hybride een afspiegeling is van die in de autochtone populaties. Dit is zo voor eenstijlige meidoorn (hybriden met tweestijlige of koraalmeidoorn). De collectie van schietwilg bevat enkele bindwilgen (hybriden met kraakwilg). In de aanplanten van hondсроos is ook heggenroos aanwezig, een zeldzame keer de beklierde heggenroos, en hybriden tussen deze. Bij wilde appel is soortzuiverheid evenwel heel belangrijk omdat bij deze soort hybriden kunnen ontstaan met veredelde appelvariëteiten, en dit wensen we te vermijden. Deze kunnen immers de genetische diversiteit van de autochtone populaties verstoren. ■

Figuur 4: Net als in een fruitboomgaard kent een zaadboomgaard een wijd plantverband zodat de bomen veel 'vruchten' dragen. De vruchten worden geoogst om uit hun zaad jonge autochtone boompjes en struikjes op te kweken. Evenzeer doet de boomgaard dienst als 'levende genenbank': een bewaarplaats van het erfelijk materiaal. Op de foto: zaadboomgaard van fladderiep te Maldegem.
© Kristine Vander Mijnsbrugge

Toekomstperspectieven

De eerste boomgaarden zagen het levenslicht in 2003. Intussen produceren de eerste aanplanten van struiksoorten zaad. Dit zijn de boomgaarden voor de herkomstgebieden Brabants District West, Vlaamse Zandstreek en stilaan ook Kempen. Voor de boomsoorten moeten we nog wat geduld oefenen. Voor fladderiep kan dat bijvoorbeeld binnen enkele jaren al zijn, terwijl eik misschien nog meer dan 15 jaar op zich zal laten wachten. In de nabije toekomst zullen we nog aanplantingen doen voor de herkomstgebieden Kempen en Brabants District Oost. Ook komen er binnenkort zaadboomgaarden bij op gemeentelijke gronden. Komend oogstseizoen zullen alle aanplanten op gronden van ANB (de meerderheid van de zaadboomgaarden) officieel als zaadbron erkend zijn. Dit betekent dat met de nodige inzet van de kwekers er binnen afzienbare tijd voor de meest courant aangeplante struiksoorten autochtoon plantsoen op de markt kan verschijnen. Momenteel zijn de meeste zaadboomgaarden aangeplant op gronden van ANB. Hier wordt de zaad oogst verkocht via een openbare aanbesteding aan de meest biedende geregistreerde kweker of zaadhandelaar. Tot slot is het belangrijk zich niet blind te staren op de afbakening van de herkomstgebieden. Plantsoen uit hetzelfde herkomstgebied als de aanplant verdient natuurlijk steeds de voorkeur. Maar bij gebrek hieraan is het nog steeds beter materiaal te benutten van nabijgelegen herkomstgebieden dan plantgoed uit bijvoorbeeld de Balkan.

AltiplanoBooks.be

UW SPECIALIST IN
REIS- EN NATUURBOEKEN

Wij verkopen online
gidsen over

Fauna & Flora
Natuurgebieden
Ecologie & Milieu
Weer & Klimaat
Tuinieren

Uw lidnummer = Uw kortingscode
bij registratie op onze webshop

5% LEDENKORTING!